2. Podrednost znotraj stavčnega člena

Stavčne člene – gre seveda za osebek, povedek, predmet in prislovno določilo – tvori bodisi ena sama beseda ali pa več besed. Na začetku obravnave vejice smo stavčne člene ponazorili s stavkom *Učitelj je predstavil igro na jasen način*, v katerem sta bila osebek in predmet po ena beseda (*učitelj, igro*), povedek in prislovno določilo pa je sestavljalo po več besed (*je predstavil, na jasen način*). Za tukajšnjo nadaljnjo razlago je pomembno naslednje: v stavčnem členu, ki ga ob samostalniku sestavlja vsaj še ena polnopomenska beseda, je ena beseda jedro, druga pa prilastek.

V Kvizu 1 petega poglavja e-učilnice smo prilastke že omenjali. Izhajali smo iz povedi:

> Predstavitve izdelkov /.../ vsebujejo dobro vidno ceno /.../, možnost dodajanja lastne cene, možnost vprašanj ponudniku in dodajanja izdelka v nakupovalno košarico ter rok dobavljivosti.

Takrat smo bili pozorni na vejice, ki jih je zahtevalo priredno razmerje *dobro vidna cena* + *možnost dodajanja lastne cene* + *možnost vprašanj* itd., in pa na dejstvo, da so tudi vsi ti deli sicer enega stavčnega člena (predmeta) razviti, da imajo torej tudi sami jedro in prilastek, npr. *dobro vidna* = prilastek, *cena* = jedro. Prilastek *dobro vidna* je levi, pridevniški in ujemalni, s tem da je v tem konkretnem primeru tudi sam razvit s prislovom (*Kako vidno (ceno)? – dobro*). Če primer poenostavimo in v njem označimo vse stavčne člene, je videti tako:

> Predstavitve **vsebujejo** vidno ceno.

Beseda *predstavitve* je tu osebek, *vsebujejo* je povedek, *vidno ceno* je predmet v tožilniku. V jedru predmeta je beseda *ceno*, prilastek pred njo (*vidno*) pa tej *ceni* določa lastnost (*Kakšno ceno?*). Gotovo pa se še spomnite, da ste prilastke v srednji šoli označevali s pikicami.

Prilastek ob samostalniškem jedru ima sicer štiri vprašalnice: *Kakšen?, Kateri?, Čigav?* in *Koliko*?, ter lahko stoji *pred* samostalniškim jedrom ali pa *za* njim. Vsi preostali deli našega uvodnega primera so imeli prilastke šele za jedrom: *možnost dodajanja lastne cene*: *možnost* = jedro, *dodajanja lastne cene* = prilastek (vprašalnica: *Katero možnost?*); *rok dobavljivosti*: *rok* = jedro, *dobavljivosti* = prilastek, itd.

Ključno za našo temo je, da imajo prilastki, ki so za jedrom, različno zgradbo, in sicer bodisi samostalniško (taka sta bila pravkar omenjena *možnost dodajanja lastne cene, rok dobavljivosti*) ali pa stavčno in polstavčno. In ravno mimo zadnjih dveh ne moremo pri obravnavi vejice.

Preden razložimo, kaj sta stavčni in polstavčni prilastek, povejmo le še pravilo za vejico ob njiju: stavčni in polstavčni prilastek sta od ostalega dela povedi ločena z vejico.

A. Jedro + stavčni prilastek

Za zgled pretvorimo kar zgornjo poved:

Predstavitve vsebujejo vidno ceno. > Predstavitve vsebujejo ceno, ki je vidna.

Nova poved še vedno vsebuje iste stavčne člene kot izhodiščna, kar se lepo vidi, če jih označimo:

Predstavitve **vsebujejo** ceno, ki **je vidna**.

Pikice tudi tu označujejo prilastek in po njem se vprašamo z isto vprašalnico kot prej (*Kakšno ceno?*). Razlika je le v prilastkovem položaju in zgradbi. Ta prilastek zdaj ni več levi, pridevniški in ujemalni, temveč je na desni strani jedra in po zgradbi stavčni. Kako pa vemo, da je stavčni? Preprosto – ker vsebuje povedek (*je vidna*).

Enako je pri:

Predstavitve **vsebujejo** možnost, da **dodamo** lastno ceno.

Katero možnost? – *da dodamo lastno ceno* = stavčni prilastek (povedek: *dodamo*)

Predstavitve **vsebujejo** rok, do katerega **so** izdelki **dobavljivi**.

Kateri rok? – *do katerega so izdelki dobavljivi* = stavčni prilastek (povedek: *so dobavljivi*)

Vejice smo pri vseh treh primerih skladno s pravilom postavili tako, da je bil stavčni prilastek od ostalega dela povedi ločen z vejico. Natančneje rečeno: pri vseh treh primerih smo vejice postavili na mesta, kjer so se stavčni prilastki začeli.

B. Jedro + polstavčni prilastek

Pretvorimo in prilagodimo zgornjo poved še enkrat:

Predstavitve vsebujejo vidno ceno. > Predstavitve vsebujejo ceno, vidno vsem.

Tudi ta poved ima iste stavčne člene kot izhodiščna, prilastek pa isto vprašalnico:

Predstavitve **vsebujejo** ceno, vidno vsem.

Kakšno ceno? – *vidno vsem* = polstavčni prilastek

Za razliko od stavčnega prilastka polstavčni nima povedka, kajti polstavek nastane ravno s tem, da osebno glagolsko obliko spremenimo v neosebno – v tem primeru v deležnik *vidno* (tudi po deležniku se vprašamo s *Kakšen?*). Pomembno pri tem je, da si ta izpuščeni povedek lahko še

vedno zamislimo (je torej predvidljiv, v zgornjem primeru: *ceno, ki **je vidna** vsem*). V jedru polstavčnih prilastkov so besede kot *viden, izhajajoč* ali *zastrt*, ki so po izvoru, kot rečeno, deležniki.

Pretvorba stavka v polstavek ni vedno izvedljiva, kar se vidi pri preostalih dveh zgornjih primerih, tako da dodajamo dva druga (tokrat kar brez podčrtovanja):

YouTube je bil prva spletna stran, namenjena deljenju videoposnetkov.

Kakšna stran? – *namenjena deljenju videoposnetkov* = polstavčni prilastek

/Delavec/ zato ni upravičen do pravic, izhajajočih iz zakonodaje.

Katerih pravic? – *izhajajočih iz zakonodaje* = polstavčni prilastek

Vejice smo tudi tu zopet postavili na mestih, kjer so se – tokrat polstavčni – prilastki začeli.

Da pa bi v celoti ponazorili pravilo, da sta stavčni in polstavčni prilastek od ostalega dela povedi ločena z vejico, moramo dodati še nekaj primerov, pri katerih se poved po prilastku nadaljuje. To pomeni, da bo imela dve vejici: prvo tam, kjer se prilastek začne, drugo pa tam, kjer se prilastek konča. Prim.:

a) Stavčni prilastek:

Kupci, ki uživajo v nakupovanju, opravijo več nakupov.

Otroci, pri katerih je izmerjena višja kapacitega delovnega spomina, so zmožni v mislih dlje časa zadržati večjo količino informacij.

Hipoteze, da sta MŽO in EOVD med seboj /.../ neposredno povezani, z raziskavo nismo potrdili.

b) Polstavčni prilastek:

Izdelki, plačani z Moneto, se obračunavajo na telefonskem računu naročnika.

Žepi, zapolnjeni z injekcijsko mešanico, so ponovno 90 dni zoreli na temperaturi 20 ± 2 °C.

V koritu, zastrtem s svetlobo zaves, ni bilo živih alg.

Ob koncu naj pritrdimo vsem, ki ste v zgornjih primerih prepoznali »prilastkove odvisnike«. Poimenovanje »prilastkov odvisnik« je napačno, a je napisano v starejših slovnicah in jezikovnih vadnicah (npr. tudi v obeh Žagarjevih, ki smo ju priporočili zgoraj) ter v Slovenskem pravopisu (2001), posledično pa tudi v osnovno- in srednješolskih učbenikih. Z razlago smo – upam – dokazali, da gre v resnici za prilastke, povejmo pa še, kaj ključno loči prilastek od odvisnika: prilastek ima jedro, odvisnik pa ne, zato tukajšnji primeri resnično ne morejo biti odvisniki. Prim.:

a) Stavčni in polstavčni prilastek:

Predstavitve vsebujejo ceno, ki je vidna.

Predstavitve vsebujejo ceno, vidno vsem.

b) Odvisnik:

Hišo sem izbral Ø, ker ima prostore na obeh straneh veže.

Če se želite prepričati, ali odvisniki res nimajo jedra, medtem ko ga prilastki imajo, preverite v tem smislu še vse primere v vajah (za odvisnike zgoraj, za prilastke pa v nadaljevanju).

Še kratek prikaz za tiste, ki poglavja niste prebrali:

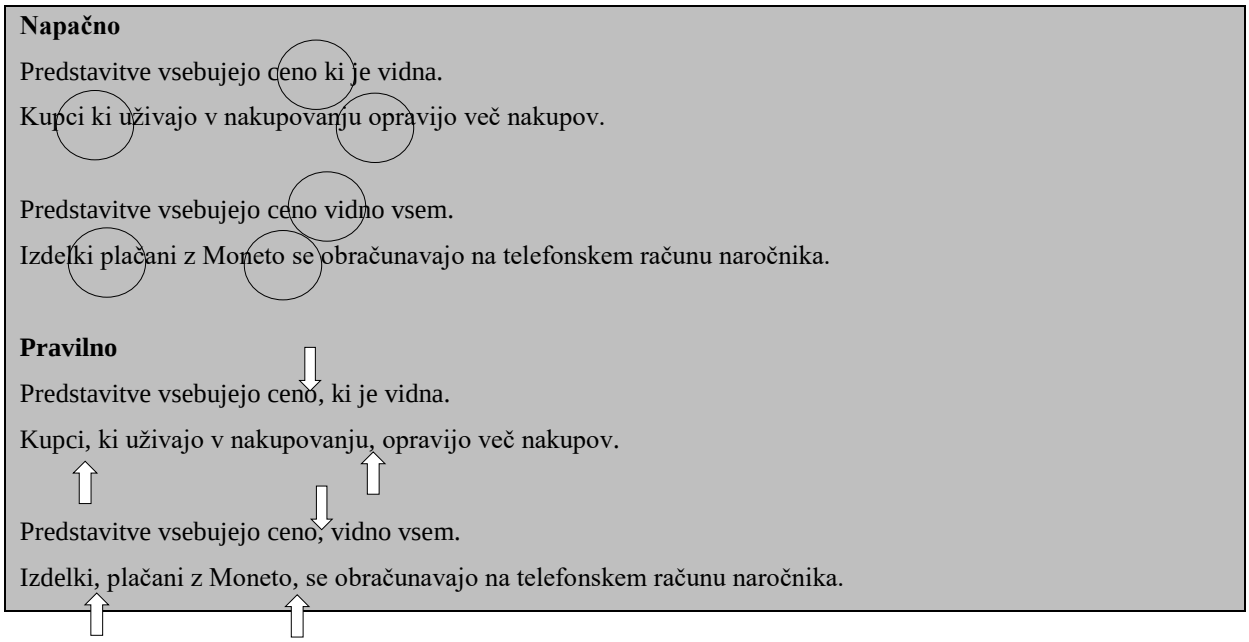

Povzemimo:

• Stavčne člene sestavlja ena beseda ali več besed. Ko stavčni člen sestavlja samostalnik in vsaj še ena polnopomenska beseda, je ena od besed jedro, druga pa prilastek.

• Po prilastkih ob samostalniškem jedru se vprašamo s *Kakšen?*, *Kateri?*, *Čigav?* in *Koliko?*.

• Prilastek ob samostalniškem jedru je lahko (a) levi, pridevniški in ujemalni, (b) samostalniški, (c) stavčni in (č) polstavčni.

• Stavčni prilastek prepoznamo po tem, da ima povedek. Polstavčni prilastek povedka sicer nima, a si ga lahko zamislimo v obliki z veznikom *ki*.

✓ Stavčni in polstavčni prilastek sta od ostalega dela povedi ločena z vejico. To pomeni, da je prva vejica na mestu, kjer se tak prilastek začne, druga pa na mestu, kjer se tak prilastek zaključi, če seveda za njim sledi nadaljevanje povedi.

• Stavčne in polstavčne prilastke od odvisnikov med drugim ločimo po tem, da prilastki imajo jedro, odvisniki pa ne.

Znam. Razumem. Želim vedeti še več.

VAJA 1: Vstavite pravilne vejice in označite vse povedke.

a) Raziskava bo potekala na osnovi vprašalnika ki bo poslan revizijskim družbam v Sloveniji.

b) V fazi prve gradnje imamo tudi teraso /.../ s kvadraturo 8,6 m^2 ki je pokrita z lesenim nadstreškom in večji vrt.

c) Vsebnost joda se je preverila z vzorčenjem s katerim je bila ugotovljena /njegova/ dejanska vsebnost.

č) Število napak ob katerih lahko sistem še vedno doseže soglasje je odvisno od njegove zasnove.

d) V Sloveniji nacionalne panožne zveze /.../ ne dajejo občutka da bi si trenutno stanje želele izboljšati.

e) Ampak tu ni razloga da bi pustili na spletu osebne podatke in za anonimnost je dobro poskrbljeno.

f) Omenjeni zakon vsebuje tudi poglavje kjer so opredeljene prepovedi in omejitve.

g) Vsak družbenik čigar poslovni delež znaša najmanj eno desetino osnovnega kapitala lahko s tožbo zahteva /.../.

VAJA 2: Vstavite pravilne vejice, označite jedro pred prilastki in se po prilastkih vprašajte.

a) Vzorce všite med beli spremni tkanini smo nato dobro omočili v destilirani vodi.

b) /Navedeno/ izhaja iz pogojev opredeljenih v sodni praksi Sodišča EU.

c) PMI je vprašalnik razvit na podlagi prvotnega inventarja poklicnega stresa.

VAJA 3:

a) V katerih primerih iz Vaje 1 so stavčni prilastki pretvorljivi v polstavčne?

b) V kaj lahko še pretvorimo dele povedi, ki imajo v Vaji 1 podobo stavčnih prilastkov? Kaj se po tej pretvorbi zgodi z vejico?

c) Vaja 2: ali so vsi tamkajšnji polstavčni prilastki pretvorljivi v stavčne?

VAJA 4:

V Vaji 2 ste označili jedra. Oglejte si jih še enkrat. Za katero besedno vrsto gre pri vseh? – Drži, za samostalnike.

To znanje lahko še dopolnimo. Označite obe jedri pred stavčnima prilastkoma v naslednjih dveh povedih:

Spletno anketo so izpolnili le tisti, ki so vešči uporabe spleta.

Pobudo lahko vloži vsakdo, ki izkaže pravni interes.

Brez oklevanja lahko ugotovimo, da so v jedru besednih zvez s stavčnimi prilastki (in polstavčnimi) mogoči tudi nekateri zaimki. Da vam bodo manj tuji, jih označite še v naslednji nalogi.

Naloga: Vstavite pravilne vejice in označite jedro pred prilastki.

a) Vsak ki se spozna na vedenje in lastnosti psa se lahko usposobi kot vodnik.

b) Zglasi/l/ se /ni/ nihče ki bi uveljavljal pravico do dediščine.

c) država in podjetja zmanjšujejo izpuste toplogrednih plinov tam kjer je to najcenejše

č) kultura je nekaj kar je skupno vsem članom organizacije

d) /M/arsikdo ki se loti študija teh disciplin obupa in odneha.

e) Če bi kdo mir želel skleniti s kom ki je bil v zaporu je mir najprej moralo odobriti sodišče.

VAJA 5:

V naslednjem odstavku smo pustili le eno vejico, druge pa izbrisali. Preberite ga in ocenite, koliko je izpust vejic otežil njegovo razumevanje.

Nato vstavite pravilne vejice in preštejte, koliko ste jih vnesli zaradi:

a) stavčnih prilastkov,

b) polstavčnih prilastkov.

Ena vstavljena vejica je imela povsem drug razlog. Kateri?

Navedeno ZIZ dopolnjuje z določbo 94. člena v skladu s katerim na prvi dražbi oziroma v roku ki ga je izvršitelj določil za prodajo z neposredno pogodbo zarubljenih stvari ni dovoljeno prodati pod ocenjeno vrednostjo. Izvršitelj lahko na predlog stranke določi novo dražbo na kateri se smejo stvari prodati pod ocenjeno vrednostjo vendar ne pod tretjino te vrednosti, pod pogojem da na dražbi ni dosežena cena enaka ocenjeni vrednosti tovrstne omejitve glede prodajne cene pa se smejo uporabljati tudi tedaj kadar zarubljenih stvari ni bilo mogoče prodati z neposredno pogodbo za ocenjeno vrednost v roku ki ga je določil izvršitelj.

VAJA 6: V naslednjih povedih so vejice pravilne. Pripišite, ali je razlog zanje:

a) stavčni ali polstavčni prilastek,

b) odvisnik.

Pomagajte si tako, da poiščete jedra.

a) Ta dajatev je lahko problematična, ker predstavlja prikrit davek na uporabo javne dobrine. _____

b) Vemo, da je vsak poklic specifičen in sam po sebi težak. _____

c) V primeru, da je bila prejšnja pogodba delavca sklenjena za nedoločen čas, mora biti tudi nova. _____

č) Branje v osnovni šoli je ključnega pomena tudi za učence priseljence, katerih materni jezik ni slovenščina. _____

d) Smo v dobi, ko fantastika vedno bolj inspirira znanost in posledično nove tehnologije. _____

e) Ustavimo se, ko se napaka na validacijski množici poveča. _____

f) Študija Morec in Raškovič (2012, str. 111), izvedena na podlagi manjših in srednje velikih podjetij v Sloveniji, potrjuje hipotezo /.../. _____

g) če središčna temperatura kruha med peko preseže 95 °C, to povzroči hitrejšo retrogradacijo škroba _____

VAJA 7: Vejica pred *ali*

Veznik *ali* smo srečali že na prvih straneh obravnave vejice. Tam smo govorili o njegovi vlogi v ločnem priredju in se naučili, da pred ločnim *ali* vejice ni. Vendar pa veznik *ali* pogosto srečamo še v dveh položajih:

a) na začetku stavčnega prilastka in

b) na začetku odvisnika.

Ker smo odvisnike in stavčne prilastke do te točke že dodobra spoznali, gotovo niste v dvomih: drugače kot v ločnem priredju tak *ali* pred sabo vejico ima.

na podlagi treh letnih ocen se /vodja/ odloči, ali delavec napreduje

na vprašanje, ali po večini spite dobro, je 18 anketirancev (49 %) odgovorilo /.../

V pomoč pri prepoznavanju takega *ali* je lahko dejstvo, da ga v pogovoru zamenjujemo s *če*. Ko je *ali* na začetku stavčnega prilastka in se poved za prilastkom še nadaljuje, seveda ne smemo pozabiti še na drugo vejico – tisto, ki stavčni prilastek zaključuje (v zgornjem zgledu si jo označite kar sami).

Naloga: Določite, ali je veznik *ali* v naslednjih primerih (a) na začetku stavčnega prilastka ali (b) na začetku odvisnika.

Enako kot v prejšnji vaji si lahko pomagate z jedri.

a) Skušali smo ugotoviti, ali se motivacija zaposlenih /.../ razlikuje glede na stil vodenja. _____

b) Na vprašanje, ali ima interno komuniciranje velik vpliv na uspešnost poslovanja, je kar 53 /.../ anketirancev odgovorilo z DA. _____

c) Vendar ni znano, ali je izbrani polimer značilen za večino divjih sevov bakterije B. _____

č) Poleg tega so z raziskavo želeli ugotoviti, ali demografske spremenljivke vplivajo na rabo strategij samovodenja. _____

d) dejstvo, ali je odmor plačan ali ne, /bo/ odločilno vplivalo na /.../ _____

e) Določiti je treba, ali pridobitelj licence že licencira. _____

f) Za ugotovitev, ali je otrok desničar ali levičar, ne potrebujemo strokovnjaka. _____